

Kodėl gi tas prakeiktas darbas
Turi gadinti man gyvenimą?
Galbūt galiu aštriu protu
Lyg šakėmis
Nuvyt tą bjaurią bestiją šalin?

PHILIP LARKIN „RUPŪŽĖS“

TURINYS

IŽANGA.	EKONOMINĖ PROBLEMA	II
PIRMA DALIS. PRADŽIOJE		
1 skyrius. Gyventi reiškia dirbti		27
2 skyrius. Dykos rankos ir pilni pilvai		51
3 skyrius. Įrankiai ir įgūdžiai		75
4 skyrius. Kitos ugnies dovanos		III
ANTRA DALIS. APLINKA, KURI SUTEIKIA VISKĄ, KO REIKIA		
5 skyrius. „Pirminė gerovės visuomenė“		141
6 skyrius. Vaiduokliai miške		163
TREČIA DALIS. SUNKUS TRIŪSAS LAUKUOSE		
7 skyrius. Šuolis nuo uolos		193
8 skyrius. Puota ir badas		223
9 skyrius. Laikas – pinigai		245
10 skyrius. Pirmosios mašinos		277

TURINYS

KETVIRTA DALIS. MIESTO BŪTYBĖS

11 skyrius. Ryškios šviesos	303
12 skyrius. Bėgalinių troškimų blogybė	323
13 skyrius. Didžiausias talentas	353
14 skyrius. Tarnautojo mirtis	387
15 skyrius. Nauja liga	417

PABAIGA	437
----------------	-----

ŠALTINIAI	441
-----------	-----

PADĖKA	461
--------	-----

IŽANGA

EKONOMINĖ PROBLEMA

Pirmąją pramonės revoliuciją iš pajuodusių suodinių kaminių iškosėjo anglimi varomos garo mašinos, antroji išsoko iš elektros lizdų sienoje, o trečioji išdygo elektroninio mikroprocesoriaus pavidalu. Šiuo metu esame ant ketvirtosios pramonės revoliucijos, užgimusios iš daugybės naujų skaitmeninių, biologinių ir fizikinių technologijų sąjungos, slenksčio, ir mums aiškinama, kad šioji viską pakeis gerokai labiau nei jos pirmtakės. Vis dėlto niekas tiksliai nežino, kaip viskas bus, žinome tik tai, kad vis daugiau darbų mūsų gamyklose, įmonėse ir namuose perims automatizuotos kibernetinės sistemos, kurioms gyvybės įkvepia mašinų mokymosi algoritmai.

Kai kam automatizuotos ateities perspektyva asocijuojasi su robotinio komforto era. Kitiems – tai dar vienas svarbus žingsnis kelyje į kibernetinę distopiją. Vis dėlto daugeliui automatizuotos ateities perspektyva kelia tik vieną klausimą, į kurį būtina atsakyti nedelsiant – kas bus, jeigu mano darbą perims robotas?

Profesionalai, kurių iki šiol nepalietė etatų mažinimas dėl technologijų tobulėjimo, į augančias ir darbo vietas atimančias robotų gretas žiūri labai paprastai – jiems tai tik iš automatinių kasų prekybos centruose sklindantis robotinių pasveikinimų ir paraginių choras arba sudėtingi algoritmai, vedantys mus į nuotykius skaitmeninėje visatoje ir kartu erzinantys.

Šimtams milijonų galų su galu bandančių sudurti bedarbių besivystančių šalių paribiuose, kur ekonomikos augimui vis daugiau įtakos turi pažangių technologijų ir kapitalo sąjunga ir kur dėl to sukuriamų darbo vietų skaičius nuolat menksta, automatizacija yra labai aktuali problema. Šis klausimas yra opus ir daugybei žemos kvalifikacijos darbuotojų išvystytos pramonės šalyse – jiems streikas yra vienintelė išeitis apsaugoti savo darbo vietas nuo automatų, kurių pagrindinis pranašumas yra tas, kad jie niekada nestreikuoja. Ir net jeigu kol kas tai atrodo menkai tikėtina, tam tikri ženklai byloja, kad pavojus gali kilti ir kai kuriems labai aukštos kvalifikacijos specialistams. Kadangi dabar dirbtinis intelektas kuria geresnį dirbtinį intelektą, nei sugeba žmonės, atrodo, savo išradingumu patys įsivarėme save į kampa – savo gamyklas, biurus bei darbo vietas pavertėme velnio dirbtuvėmis ir dėl to liksime be darbo, o mūsų gyvenimas neteks prasmės.

Jeigu tai tiesa, ištis yra ko nerimauti. Juk pagaliau dirbame tam, kad gyventume ir gyvename tam, kad dirbtume; mes gebame atrasti prasmę, jausti pasitenkinimą ir didžiulius beveik bet kokių darbų – nuo ritmingos monotonijos plaukiant grindis iki mokesčių sistemos spragų ieškojimo. Be to, dirbamas darbas apibrėžia, kas mes esame, lemia mūsų ateities perspektyvas, diktuoja, kur ir su kuo leidžiame daugiau-

sia laiko, stiprina mūsų savivertę, formuoja daugelį vertybių ir lemia politines pažiūras. Taip stipriai, kad mes giedame ditirambus darbštuoliams, smerkiame simulantų tingumą, o įvairaus plauko politikų lūpose visuotinio užimtumo siekis vis dar skamba kaip mantra.

Po visu tuo glūdi įsitikinimas, kad esame genetiškai užprogramuoti dirbti ir kad mūsų rūšies likimą lėmė unikalūs tikslingumo, protinių gabumų ir uolumo derinys, leidęs mums sukurti visuomenę, kuri yra gerokai daugiau nei atskirų jos dalių suma.

Mūsų nerimas dėl automatizuotos ateities sunkiai dera su daugelio mąstytojų ir svajotojų optimizmu, – jie nuo pat pirmųjų pramonės revoliucijos apraiškų tikėjo, kad automatizacija yra raktas į ekonomikos utopiją. Tarp jų yra tokių žmonių kaip ekonomikos mokslo pradininkas Adamas Smithas, 1776 metais liaupsinęs „labai gražias mašinas“, kurios, jo įsitikinimu, ilgainiui „palengvins ir sutrumpins darbą“,¹ arba Oscaras Wilde’as, fantazavęs apie ateitį po šimto metų, kai „visas darbas, kurį dirbti yra pavojinga ir nemalonu – turi būti mašinų nudirbamas“^{**}.² Tačiau niekas taip visapusiškai nesigilino į šią temą kaip įtakingiausias dvidešimto amžiaus ekonomistas Johnas Maynardas Keynesas. 1930 metais jis prognozavo, kad augantis kapitalas, didėjantis našumas ir technologinė pažanga dvidešimt pirmo amžiaus pradžioje priartins mus prie ekonomikos Pažadėtosios žemės, kurioje bus galima lengvai paten-

* Adam Smith, *Tautų turtas*, „Margi raštai“, 2004, iš anglų kalbos vertė Jonas Čičinskas, 15 psl.

** Oscar Wilde, *Socializmas ir žmogaus siela*, L. S. M. aušrininkų or-jos leidinys Nr. 7, Kaunas, 1928 m.

kinti pagrindinius visų žmonių poreikius ir kur niekas nedirbs daugiau nei penkiolika valandų per savaitę.

Keyneso nustatytas našumo ir kapitalo augimo ribas, kurias peržengę turėjome atsidurti Pažadėtojoje žemėje, pasiekėme jau prieš kelis dešimtmečius. Daugelis vis dar dirbame taip pat sunkiai, kaip kad dirbo mūsų seneliai ir proseneliai, o mūsų vyriausybės vis dar laikosi įsikibusios ekonomikos augimo ir darbo vietų kūrimo ne mažiau nei bet kada per visą pastarųjų laikų žmonijos istoriją. Negana to, populiacijai vis labiau sensant ir privatiems bei valstybiniam pensijų fondams braškant po slegiančia išipareigojimų našta, daugeliui mūsų tikriausiai teks dirbti bene dešimtmečiu ilgiau, nei būtų reikėję prieš penkiasdešimt metų; be to, nepaisant beprecedencio našumo ir technologinės pažangos, kai kuriose labiausiai pažengusiose pasaulio ekonomikose, pavyzdžiui, Japonijoje ir Pietų Korėjoje, oficialiai fiksuojami šimtai neįtikėtinais ilgus viršvalandžius dirbusių žmonių mirčių, kurių buvo galima išvengti.

Atrodo, žmonija dar nepasirengusi sutartinais išeiti į pensiją. Norint suprasti kodėl, reikia pripažinti, kad mūsų santykis su darbu yra gerokai įdomesnis ir painesnis, nei mus mėgina įtikinti daugelis tradicinės krypties ekonomistų.

Keynesas buvo įsitikinęs, kad ekonomikos Pažadėtoji žemė bus reikšmingiausias mūsų rūšies pasiekimas, nes ją pasiekę išspręsimė tai, ką jis vadino „aktualiausia žmonių rasės problema... nuo pat gyvybės, primityviausia jos forma, atsiradimo.“

„Aktualiausia problema“, kurią galvoje turėjo Keynesas, yra tai, ką klasikinės krypties ekonomistai vadina „ekonomi-

ne problema“ arba kartais „stygiaus problema“. Ji reiškia, kad mes esame racionalios, nepasotinamo godumo prakeiksmo slegiamos būtybės, ir kadangi Žemėje paprasčiausiai nėra pakankamai išteklių, kad būtų galima patenkinti mūsų visų norus, mums visko stinga. Mintis, kad mūsų troškimai yra begaliniai, o visi ištekliai – riboti, tapo pagrindu apibrėžiant ekonomiką kaip mokslą apie tai, kaip žmonės paskirsto ribotus išteklius, kad patenkintų savo poreikius ir troškimus. Be to, šia mintimi yra paremtos mūsų rinkos, finansų, darbo ir monetarinės sistemos. Taigi ekonomistams išteklių stygius yra tai, kas skatina mus dirbti, nes tik dirbdami – tik kurdami, gamindami ir mainydamiesi ribotais ištekliais – kada nors pajėgsime panaikinti atotrūkį tarp savo, matyt, begalinių troškimų ir ribotų išteklių.

Žvelgiant pro stygiaus problemos prizmę mūsų rūšies paveikslas atrodo niūrus. Stygiaus problema reiškia, kad evoliucija mus pavertė savanaudiškomis būtybėmis, slegiamomis amžino prakeiksmo vilkti savo troškimų, kurių niekaip negalime patenkinti, našta. Ir nors daugybei žmonių išvystytos pramonės šalyse tokia prielaida apie žmogaus prigimtį gali pasirodyti neabejotina ir akivaizdi, daugybei kitų, kaipantai Pietų Afrikos Kalahario bušmėnams juchoansiams, kurie net dvidešimto amžiaus pabaigoje vis dar vertėsi medžiokle ir rankiojimu, ji atrodo visai nesuprantama.

Nuo dešimtojo dešimtmečio pradžios fiksuojau neretai skaudžius jų susidūrimus su negailestingai besiplečiančia globalia ekonomika. Dažnai tokių susidūrimų istorija būna žiauri, brėžianti aiškią ribą tarp dviejų iš esmės skirtingų gyvenimo būdų, kurie yra grindžiami visiškai skirtingomis socialinėmis ir ekonominėmis filosofijomis, paremtomis labai skirtingu

suvokimu apie tai, kas yra stygius. Rinkos ekonomika ir ją pagrindžiančios prielaidos apie žmogaus prigimtį juchoansius tiek pat glumina, kiek gniuždo. Ir jie tokie ne vieni. Kitoms visuomenėms, kurios dvidešimtame amžiuje toliau medžioja ir užsiima rankiojimu, nuo hadzų Rytų Afrikoje iki eskimų Arktyje, irgi sunku suprasti nuolatinio stygiumi pagrįstos ekonominės sistemos normas ir prie jų prisitaikyti.

Kai Keynesas pirmą kartą aprašė savo ekonominę utopiją, naujai atsiradusioje socialinės antropologijos mokslo šakoje dar nebuvo skiriama daug dėmesio medžiotojų-rankiojų visuomenių tyrimams. Net jeigu Keynesas ir būtų norėjęs daugiau sužinoti apie medžiotojus-rankiojus, nebūtų radęs beveik jokios informacijos, išskyrus tuo metu vyravusią nuomonę, kad gyvenimas primityviose visuomenėse yra nuolatinė kova balansuojant ant bado ribos. Ir nebūtų radęs nieko, kas būtų galėję jį įtikinti, kad, be kelių atsitiktinių pakeliui pasitaikiusių nesėkmių, žmonijos kelias visų pirma yra pažangos istorija ir kad tos pažangos variklis buvo mūsų noras dirbti, kurti, statyti ir keistis, o jį skatino mūsų vidinis poreikis spręsti ekonominę problemą.

Tačiau dabar žinome, kad medžiotojai-rankiojai, kaip antai juchoansiai, negyveno pusbadžiu. Iš tiesų jie gerai maitindavosi, gyvendavo ilgiau nei žmonės daugelyje žemės ūkiu užsiimančių visuomenių, retai dirbdavo daugiau nei penkiolika valandų per savaitę, didžiąją laiko dalį ilsėdavosi ir skirdavo laisvalaikiui. Taip pat žinome, kad jie turėjo tokią galimybę, nes paprastai nekaupdavo maisto atsargų, jiems nerūpėjo krautis turtų ar užsitarnauti statusą ir jie dirbo beveik išim-

tinai tik tam, kad patenkintų savo tiesioginius materialinius poreikius. Nors pagal ekonominės problemos apibrėžimą visi esame pasmerkti gyventi skastykloje besiplėšdami tarp savo nuolatinių troškimų ir ribotų išteklių, medžiotojai-rankiotojai turėjo labai nedaug materialinių troškimų, patenkinamų padirbėjus vos kelias valandas. Jų ekonominis gyvenimas rėmėsi prielaida, kad visko yra daug, o ne nuolatiniu rūpesčiu dėl to, ko jiems stinga. Kadangi per 300 tūkst. metų trukusią *Homo sapiens* istoriją mūsų protėviai daugiau nei 95 proc. laiko medžiojo ir rankiojo, turime pagrindo tikėti, kad prielaidos apie žmogaus prigimtį, kuriomis buvo remiamasi apibrėžiant išteklių stygiaus problemą, ir mūsų požiūris į darbą yra susiję su žemės ūkiu.

Pripažinę, kad didžiąją žmonijos istorijos dalį mintis apie išteklių stygių nebuvo taip užvaldžiusi mūsų protėvių kaip mus dabar, prisimename, kad darbas yra kai kas gerokai daugiau nei tik mūsų pastangos išspręsti ekonominę problemą. Visi su tuo sutinkame – paprastai darbą apibrėžiame kaip įvairias tikslingas, mūsų pareigų ribas peržengiančias veiklas. Pavyzdžiui, dirbti galime siekdami puoselėti savo santykius ar kūną, dirbti galime net laisvalaikiu.

Kai ekonomistai darbą apibrėžia kaip laiką ir pastangas, kuriuos skiriame, kad patenkintume savo poreikius ir norus, jie vengia dviejų akivaizdžių problemų. Pirmoji yra ta, kad dažnai vienintelis darbą nuo laisvalaikio skiriantis dalykas yra kontekstas ir tai, ar mums mokama, kad mes ką nors darytume, ar mokame mes, kad galėtume tai daryti. Pirmąsiam

medžiotojui-rankiotojui elnio medžioklė yra darbas, bet daugeliui pirmojo pasaulio šalių medžiotojų tai yra žvalinantis ir neretai itin brangus laisvalaikio leidimo būdas; profesionaliam dailininkui tapymas yra darbas, o milijonams mėgėjų tapyba asocijuojasi su atsipalaidavimą teikiančiu malonumu; lobistui ryšių su įtakingais asmenimis mezgimas yra darbas, o daugeliui mūsų – naujų draugų paieška teikia džiaugsmą. Ant ra problema yra ta, kad, išskyrus energiją, kurią išiekvojame, kad patenkintume savo pagrindinius poreikius – gautume maisto, vandens, oro, šilumos, draugiją ir saugumą, – sunku atrasti daugiau būtinų dalykų, kuriuos būtų galima laikyti universaliais. Negana to, būtinybė neretai taip nepastebimai susilieja su troškimu, kad jų atskirti gali būti neįmanoma. Todėl vieni tvirtina, kad kruasanas ir gera kava pusryčiams yra būtinybė, o kitiems tai yra prabanga.

Artimiausias universaliam darbo apibrėžimui – toks, su kuriuo sutiktų ir medžiotojai-rankiotojai, ir prašmatniais kostiumais apsirenę išvestiniais vertybiniais popieriais prekiaujantys makleriai, ir ūkininkai įdiržusiomis rankomis, ir visi kiti, – yra tas, kad darbas apima tikslingai eikvojamą energiją ar pastangas tikslui ar rezultatui pasiekti. Nuo pat tų laikų, kai senovės žmonės tik pradėjo tarpusavyje dalytis pasaulį ir sisteminti savo patirtį pasitelkę sąvokas, žodžius ir mintis, jie beveik neabejotinai turėjo tam tikrą darbo konceptą. Kaip ir meilė, tėvystė, muzika bei gėdulas, darbas yra vienas iš kelių konceptų, kuriais rėmėsi antropologai, kaip, beje, ir į svetimus kraštus užklydę keliautojai. Nes jeigu šnekamoji kalba ar nesuprantami papročiai trukdo žmonėms bendrauti, paprasčiausia ištiesta pagalbos ranka dirbant kokį nors darbą

dažnai padeda pralaužti ledus gerokai greičiau nei bet kokie sudėtingi išvedžiojimai. Ištiesta pagalbos ranka parodo gerą valią ir, taip pat kaip šokis ar daina, sukuria tikslo bendrystę ir patirties harmoniją.

Atsisakyti minties, kad ekonominė problema yra pastovi žmonių rasės būseną, reiškia ne tik išplėsti darbo apibrėžimą įtraukiant į jį ne tik tai, kaip užsidirbame pragyvenimui. Taip galime kitu kampu pažvelgti į savo gilius istorinius ryšius su darbu nuo tada, kai atsirado gyvybė, iki labai intensyvaus mūsų dabartinio gyvenimo. Be to, išplėtus darbo apibrėžimą kyla daug naujų klausimų. Kodėl dabar darbui teikiame gerokai daugiau reikšmės nei mūsų medžiokle ir rankiojimu vertęsi protėviai? Kodėl gyvendami niekada neregėtos gausos eroje vis dar nerimaujame dėl stygiaus?

Ieškant atsakymų į šiuos klausimus reikia gerokai peržengti tradicinės ekonomikos ribas ir atsigręžti į fizikos, evoliucinės biologijos ir zoologijos pasaulį. Vis dėlto tikriausiai svarbiausia yra tai, kad norint pasiremti šiuo pasauliu, reikia pažvelgti į šį klausimą pro socialinės antropologijos prizmę. Tik įsigilinę į visuomenių, kurios iki dvidešimto amžiaus medžiojo ir užsiėmė rankiojimu, socialinę antropologiją, pajėgime prakalbinti akmenines skeltis, piešinius ant uolienuų ir sulaužytus kaulus, kurie yra vienintelis gausus informacijos šaltinis apie tai, kaip gyveno ir dirbo medžiokle ir rankiojimu užsiėmę mūsų protėviai. Ir tik socialinė antropologija gali pradėti suprasti, kaip įvairūs atliekami darbai formuoja mūsų pasaulėjautą. Toks platesnis požiūris suteikia nemažai netikėtų įžvalgų apie iššūkių, kuriuos dažnai laikome išskirtinai šiuolaikiniais, senovines šaknis. Pavyzdžiui, socialinė

antropologija atskleidžia, kaip mūsų santykiai su dirbančiomis mašinomis primena pirmųjų ūkininkų santykį su darbinais arkliais, jaučiais ir kitais dirbti padėjusiais nešuliniais gyvuliais, kaip labai mūsų nerimas dėl automatizacijos primena įvairias mintis, kurios naktimis kamavo žmones vergvaldžių visuomenėse, ir kodėl.
